

АГРОПЕРСПЕКТИВА УКРАЇНИ НА РИНКАХ ЄС У ФОКУСІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: УПРАВЛІННЯ ТРАДИЦІЙНИМИ ЗНАННЯМИ ТА ГЕНЕТИЧНИМИ РЕСУРСАМИ

Литвинчук І.Л.

к.е.н., докторант

Житомирський національний агроекологічний університет

Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом відкрила широкі перспективи для вітчизняної економіки, проте, на практиці, суттєвого покращання макроекономічних показників не відбулося. Як справедливо зазначають фахівці

Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, у реальності спостерігається підпорядкування міжнародного співробітництва цілям забезпечення ЄС українською сировиною (зокрема зерновими культурами, насінням і плодами олійних рослин), в той час, коли з ЄС до України імпортується переважно продукція з високою доданою вартістю [1]. Змістити акценти та кардинально змінити ситуацію у таких умовах могло б більш активне позиціонування українських суб'єктів агробізнесу на ринках інтелектуальних продуктів та послуг. Проте, враховуючи сучасний рівень фінансування НДДКР в Україні, існують великі сумніви у можливостях вітчизняного агробізнесу витримати жорстку конкуренцію з іноземними суб'єктами господарювання, зокрема із власниками сильних патентів у класі А01 МПК.2015.01.

У таких умовах великі надії можуть покладатися на новітні, недостатньо охоплені сегменти ринку об'єктів права інтелектуальної власності, де правила гри лише почали створюватися. Мова йде про українські традиційні аграрні знання – новації та практики, пов'язані з сільським господарством, навколишнім середовищем та генетичними ресурсами, що розвиваються, зберігаються і передаються з покоління в покоління в рамках конкретної громади, зокрема знання про традиційні лікарські рослини, сільськогосподарські культури та породи тварин, традиційні прийоми полювання чи рибної ловлі, знання про міграції тварин або раціональне водокористування тощо.

Незаангажованість сегменту пов'язана з тим, що практично до 90-х років ХХ століття знання про матеріали рослинного, тваринного, мікробного або іншого походження, а також самі генетичні матеріали безпосередньо не підлягали правовій охороні з точки зору права інтелектуальної власності. Власне, цим навіть встигли скористатись транснаціональні корпорації, які, спрямувавши значні фінансові потоки у розвиток біотехнологій та приватизацію селекційних установ, змогли, модифікуючи здавна відомі генетичні ресурси (іноді зовсім не суттєво), поставити фермерів у цілковиту залежність від постачальників насінневого та племінного матеріалу, захопили контроль над такими галузями як агрохімія, виробництво продуктів харчування та фармацевтика і практично монополізували торгівлю компонентами генетичного різноманіття та супутньою інформацією у світі на початку ХХІ століття. При цьому не останню роль у цих процесах відігравали корпоративні змови, технології крос-ліцензування та лобіювання інтересів ТНК у агробіополітиці. В цьому контексті одним з найбільш гучних прикладів є отримання патентних прав на генетичне використання термінаторних технологій біотехнологічним гігантом «Монсанто». (Більше фактів у публікаціях [2-4]).

Дії ТНК створювали загрозу збереженню агробіорізноманіття, що призвело до появи таких міжнародних документів як Ногайський протокол регулювання доступу до генетичних ресурсів та спільного використання на справедливій і рівній основі вигід від їх використання до Конвенції про біологічне різноманіття, Міжнародний договір про рослинні генетичні ресурси для виробництва продовольства і сільського господарства Продовольчої і сільськогосподарської організації, Конвенція Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин, Угода про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності, завдяки яким традиційні сільськогосподарські і екологічні знання та генетичні ресурси потрапили у рамки сформованої світової системи інтелектуальної власності, набувши особливого статусу трансверсальних (здатних перебувати у декількох правових площинах регулювання) продуктів творчої діяльності. Нові інституційні умови дозволили встановити основні правила, які забезпечують найбільш ефективне збереження і раціональне використання агробіоресурсів з урахуванням інноваційного вектору розвитку економіки. З'явилась альтернатива «праву селекціонерів», а місцеві сільськогосподарські громади, корінне населення і фермери отримали власні права на біорізноманіття, яке перебуває у їх віданні, та охорону традиційних знань, що стосуються його компонентів [5].

В Європейському Союзі основним правовим інструментом у цій сфері є Директива Європейського парламенту та Ради ЄС 98/44/ЄС від 06.07.1998 про правову охорону біотехнологічних винаходів, відповідно до якої види рослин і тварин та біологічні процеси їх виробництва виключені з патентно-правової охорони. Звертається увага на обставини, що

стосуються публічного порядку (*ordre public*) і моралі, тому не визнаються патентоспроможними, зокрема, способи модифікації генетичної ідентичності тварин, які здатні заподіяти їм страждання без будь-якої суттєвої медичної користі для людини або тварини. Розбудовано комплекс законодавчих документів, що стосуються управління знаннями про генетичні ресурси в таких сферах як органічне землеробство, безпека кормів для тварин та ГМО, збереження, зоотехнія (розведення тварин), здоров'я тварин, торгівля тваринами та продуктами тваринного походження, гігієна харчування (детальніше див. [6]), які узгоджуються з основними принципами Єдиної аграрної політики ЄС.

Україна як традиційно аграрна держава володіє значним генетичним потенціалом. Зокрема, лише у рослинництві близько 62 тис. зразків генофонду включені в Європейський пошуковий каталог генетичних ресурсів рослин «EURISCO» і доступні на сайті <http://eurisco.esprg.org>. В Національному генетичному банку представлено понад 300 культур для виробництва сільськогосподарської продукції та понад 200 лісових і декоративних рослин. Завдяки застосуванню власних традиційних знань, методів і критеріїв відбору компонентів агробіоразноманіття в умовах традиційних агроєкосистем, корінним населенням, місцевими фермерами і членами сільськогосподарських громад в Україні, на даний час залучені в колекції та зберігаються *on-farm* («у фермерських господарствах і місцевих спільнотах») старомісцеві скоростиглі форми «гуцульської» кукурудзи, стародавні форми ярого жита, квасолі, бобів, кормові трави: злакові (грястиця, костриця, тимофіївка та ін.), бобові (конюшина, люцерна, лядвенець, еспарцет, астрагал та ін.), зразки маку з Карпат; дикі види-родичі зернових культур родів *Triticum Aegilops Dasyurum Hordeum Taeniatherum* з Криму; дикорослі посухостійкі форми стоколосу безостого, костриці очеретяної, люцерни мінливої і румунської, буркуну білого, види пирію, житняка, інших кормових трав з Херсонської, Запорізької, Донецької областей, зразки нуту, чини, віки з Одеської області; гірчиці, ріжю, проса і квасолі з Полісся; плодові культури – яблуні, груші, сливи, аличі, вишні, черешні, винограду з різних регіонів і інші місцеві зразки культурних і диких споріднених видів [7].

Брак інформованості та практичного досвіду щодо питань, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності, розглядається як серйозне обмеження у стартових маркетингових можливостях українських фермерів. В сучасних умовах власники традиційних знань стикаються з такими суттєвими проблемами, як перманентний екзогенний тиск, відсутність єдиної думки щодо використання та механізмів належної оцінки традиційних знань, комерційна експлуатація таких знань третіми особами та ін. Згадані вище проблеми виходять далеко за межі навіть самого широкого поля зору інтелектуальної власності, тому робота з пошуків шляхів охорони та комерціалізації традиційних знань про генетичні ресурси повинна покладатися на державу.

Бенчмаркінг провідного досвіду стратегічного планування і розробки національних систем управління традиційними сільськогосподарськими і екологічними знаннями та генетичними ресурсами дозволяє акцентувати увагу на першочерговій необхідності реалізації українським урядом наступних кроків:

- 1) інвентаризація традиційних знань і моніторинг генетичних ресурсів;
- 2) оптимізація документування традиційних знань та генетичних ресурсів, формування баз даних;
- 3) складання та уточнення переліку графічних або словесних позначень, використовуваних традиційними спільнотами щодо традиційних знань та генетичних ресурсів;
- 4) розробка механізмів доступу до генетичних ресурсів в умовах *ex situ/in situ/on farm*;
- 5) формулювання принципів розподілу вигід від використання генетичних ресурсів та відповідальності за їх збереження між генетичними банками;
- 6) розвиток спеціальних програм підвищення кваліфікації з проблем інтелектуальної власності та нарощування потенціалу для підвищення кваліфікації експертів у цій області;
- 7) реалізація наукових проектів; фундаментальні та прикладні дослідження;
- 8) інформування населення про роль традиційних знань та генетичних ресурсів;

9) розробка програм протидії незаконному привласненню, несанкціонованому застосуванню, неправомірному використанню і зловживанню трансверсальних продуктів.

Варто окремо акцентувати увагу на питаннях комерціалізації традиційних знань та генетичних ресурсів, основні форми якої, зазвичай, пов'язані з отриманням компенсації за право користування генетичними ресурсами на етапі пошукових робіт, у тому числі в негрошовій формі, такій як інформаційне забезпечення, додаткова освіта, співучасть у публікаціях та заявки на патенти, лізинг або забезпечення ресурсами і т. д. Прикладами успішного досвіду реалізації таких проектів є Проект створення цифрової бібліотеки традиційних знань в Індії, заснування Фонду визнання генетичних ресурсів для спільного користування з зацікавленими сторонами в Малі та інших країнах вигодами, що виникають у результаті комерційного використання запатентованого гена, угода про кооперовані дослідження і розробки між Йеллоустонським національним парком і американською комерційною компанією біотехнологічного профілю «Diversa» (детальніше див. [8]).

Отже, визнання цінності традиційних сільськогосподарських та екологічних знань і пов'язаних з ними генетичних ресурсів та розробка ефективної національної системи управління ними як інтелектуальними активами в умовах глобалізації дозволить Україні зміцнити позиції на шляху євроінтеграції та захистити національні інтереси у питаннях збереження біологічного різноманіття, продовольчої безпеки, сільського розвитку та сталого господарювання на принципах зеленої економіки.

Література

1. Перспективи розвитку науково-технічного і виробничого співробітництва України з країнами ЄС : аналітична записка [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/spivrobitn_z_ES.pdf.
2. Энгдаль У.Ф. Генетический Армагеддон: «Терминатор» и патенты на свинину [электронный ресурс] // У.Ф. Эндгаль. – Режим доступа: <http://mir.zavantag.com/voennoe/415871/index.html?page=32>.
3. Патентные права на живые существа [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://patent.km.ua/rus/articles/i266>
4. Биоразведка [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.knowledgr.com/00055004>.
5. Алексанян С. М. Стратегия сохранения генетических ресурсов и система управления ими в условиях глобализации : автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. биол. наук : спец. 03.00.32 «Биологические ресурсы» [электронный ресурс] / С. М. Алексанян. – Режим доступа: <http://earthpapers.net/strategiya-sohraneniya-geneticheskikh-resursov-i-sistema-upravleniya-imi-v-usloviyah-globalizatsii>.
6. Абдуллин А. И. Право интеллектуальной собственности в Европейском союзе: генезис, унификация, перспективы развития : автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право, европейское право» [электронный ресурс] / А. И. Абдуллин. – Режим доступа : <http://pandia.ru/text/77/426/9408.php>.
7. Рябчун В.К. Национальный банк генетических ресурсов растений Украины как воплощение идей Н. И. Вавилова / В. К. Рябчун, Н. В. Кузьмишина, Р. Л. Богуславский // Вавиловский журнал генетики и селекции. – 2012. – Т. 16. – № 3. – С. 627-635.
8. Калакуцкий Л.В. Доступ к генетическим ресурсам / Л.В. Калакуцкий // Вестник Российской академии наук. – 2001. – Т. 71. – №5. – С. 396-404